

**CARYCE KRYMINAŁU.
KRYMINAŁ KOBIECY W ROSJI
ЦАРИЦЫ ДЕТЕКТИВНОГО РОМАНА.
ЖЕНСКИЙ ДЕТЕКТИВ В РОССИИ
TSARINAS OF THE CRIME FICTION.
FEMALE MYSTERY WRITERS IN RUSSIA**

Małgorzata Stadnik

Uniwersytet Szczeciński, Szczecin – Polska

Abstract: The article is an attempt to illustrate the female writers influence on the evolution of the crime fiction genre in Russia. It outlines a brief history of the genre, its complexity and the evolution of the main character. The article focuses on the works of the most famous Russian female writers in terms of their contributions to the crime fiction genre. The author also brings attention to the intercultural dialogue which as a result of Chmielewska's direct influence can be found in the novels by the tsarinas of crime fiction.

Słowa kluczowe: powieść kryminalna, proza kobieca, dialogi wschodniosłowiańskie

Ключевые слова: детективный роман, проза женственной, диалоги восточнославянские

Keywords: crime fiction, feminine prose, East Slavic dialogues

Powieść kryminalna, detektywistyczna i wszelkie ich odmiany zajmują bardzo ważną pozycję w literaturze popularnej – dziedzinie przez lata niesłusznie dyskryminowanej i pomijanej, nie tylko w środowisku akademickim, ale także przez krytykę literacką. Jest to szczególnie zaskakujące, biorąc pod uwagę, że nie tylko umożliwia ona zdiagnozowanie, jakie tematy interesują współczesnego człowieka, ale także pozwala po głębszej analizie znaleźć w niej ambitne treści, ukryte przekazy i wnikliwe komentarze społeczne. Powieści kryminalne nie stanowią tu wyjątku. Dopiero od niedawna widoczna jest tendencja do nobilitowania tej przez lata niedocenianej części literatury. Ma to z pewnością wiele wspólnego z faktem, że powstaje coraz więcej powieści kryminalnych, których autorzy mają na celu wpleść w tok fabuły społeczną misję i niebanalne postaci, łamiące coraz więcej stereotypów. Powoli zaczynają wchodzić w obszar badań akademickich i można powiedzieć, że kryminały sukcesywnie opuszczają niszę zainteresowań literaturoznawców.

Powieść kryminalna przez dekady ulegała rozwojowi i zmianom, dostosowując się do obszaru oczekiwań danych społeczeństw. Być może to jej dynamiczny rozwój, a być może niespotykana popularność sprawiły, że autorki i autorzy lat 60. i 70. XX wieku postanowili tematyki

zbrodni i tajemnic użyć jako pretekstu do wypowiedzenia się na temat kwestii społecznych. Wśród tej twórczości pojawiły się bowiem Elementy, których próżno szukać w dziełach ich poprzedników. Tendencja stała się tak powszechna, że dokonała rewolucji nawet w najbardziej konserwatywnej pod względem czystości gatunkowej Anglii.

Pierwszą istotną zmianą, jaka nastąpiła w nowym rodzaju kryminału jest wyraźny krok w stronę psychologizmu. Samo dochodzenie do rozwiązania sprawy, a także wartka akcja przestały być najważniejsze. Oś problemu przesunęła się na coś zupełnie innego. Autorzy, kreując swoich bohaterów, obdarzyli ich większą złożonością i większy nacisk położyli na problematyczność ich poczynań. Najważniejszą kwestią stało się więc nie kto zabił, ale – dlaczego? Uciekano ponadto od utartych schematów, rozwinięto wątki przyczynowe, postaci stały się bardziej złożone. Czytelnika miało zainteresować nie dochodzenie do mordercy, czy udowodnienie mu winy, lecz odkrycie okoliczności, które pchnęły go do zbrodniczego czynu¹.

Ta wyraźna ewolucja postaci sprawiła, że zaczęto wprowadzać do powieści kryminalnej nie tylko motywacje osobiste. Bohater stał się metaforą społeczeństwa – jego błędy, przemyślenia, poglądy i czyny miały symbolizować to, co dzieje się wśród całej zbiorowości. Powieść kryminalna stała się rodzajem komentarza społecznego i próby diagnozowania problemów, z którymi zmagano się ówczynie².

Kolejną istotną kwestią przy omawianiu powieści kryminalnej jest stopniowo rozwijana powszechna świadomość czytelnicza, w której główny bohater gatunku występuje przede wszystkim jako mężczyzna. Przez długi czas utożsamiano kryminał z postacią dżentelmena i intelektualisty lub klasycznego, amerykańskiego twardziela. W misji tropienia zлочyńców nie było miejsca na delikatną ze swej natury płęć żeńską. Mit ten rozwiął swoim wystąpieniem podczas drugiej edycji Międzynarodowego Festiwalu Kryminału we Wrocławiu miłośnik powieści kryminalnych, historyk Tadeusz Cegielski. Poprowadził on wykład na temat wiktoriańskich kobiet-detektywów, w którym dowiódł, że kojarzenie klasycznych powieści detektywistycznych jedynie z mężczyznami jest poważnym błędem czytelników³. Nie dość, że kobiety stanowiły postać głównej bohaterki od początków klarowania się gatunku, to jeszcze występowały równoległe ze wszystkimi jego zmianami. Rola kobiecej postaci w kryminale jest obecnie coraz bardziej widoczna.

¹ M. Czubaj, *Etnolog w Mieście Grzechu. Powieść kryminalna jako świadectwo antropologiczne*, Gdańsk 2010, s. 99–100.

² Ibidem.

³ T. Cegielski, *Kobieta-detektyw w wiktoriańskiej literaturze popularnej. Teksty i konteksty*, wystąpienie w dniu 1 grudnia 2010.

Jednym z najważniejszych w ostatnim czasie przełomów dotyczących kobiecej powieści kryminalnej jest fenomen literatury skandynawskiej. Nie jest on jednak zjawiskiem całkiem nowym i nie wyrósł na gruncie fascynacji serią Millennium Stiega Larssona. Już w latach 60. w Szwecji zaczęła być popularna twórczość Maj Sjöwall, która wraz z mężem pisała pierwsze, tak nobilitowane obecnie, szwedzkie kryminały.

Rosjanie również upodobili sobie gatunek powieści kryminalnej. Warto nadmienić, że to właśnie w Rosji najpopularniejsza polska autorka powieści kryminalnych, Joanna Chmielewska, jest uważana za najpoczytniejszą pisarkę zagraniczną, o czym może świadczyć imponująca liczba wydanych tam egzemplarzy jej powieści, która w roku 2003 przekroczyła 8 milionów⁴. „W Rosji czułam się jak święty Bartłomiej, którego z miłości rozszarpali na drobne kawałki” – wyznała w wywiadzie dla jednej z rosyjskich telewizji⁵.

Właśnie w Rosji zostały przetłumaczone wszystkie książki Chmielewskiej. Ich popularność doprowadziła również do kilku prób sfilmowania tego specyficznego gatunku kryminału, który wyróżnia się przede wszystkim skomplikowaną warstwą językową. W przeciwieństwie do polskiego środowiska filmowego, Rosjanie odważyli się na ekranizację dwóch najpopularniejszych książek – *Wszystko czerwone* oraz *Całego zdania nieboszczyka*. Dzięki tym interpretacjom, rosyjskojęzyczni wielbicieli twórczości Polki mogą doświadczyć nieprzeciętnego humoru autorki również w odświeżonej serialowej.

Niezwykła popularność powieści Chmielewskiej sprawiła, że poczytny gatunek zaczęły również uprawiać rosyjskie pisarki. Tatiana Polakowa była jedną z tych, które zainspirowała proza królowej polskiego kryminału⁶. W wywiadzie dla „Głosu Rosji” wspomina:

Była to wspinała pisarka. Gdy dopiero zaczęłam drukować swoje powieści, aktywnie porównywano mnie do niej. Wobec tego nasze losy – mimowolnie czy też nie – przepłatały się ze sobą. Niewątpliwie, była ona dla nas czymś w rodzaju zaprzeczenia tego, co działo się wówczas u nas. Chyba, w tym bądź innym stopniu, orientowaliśmy się na jej dorobek⁷.

W tym samym wywiadzie Polakowa wspomina, że do lat 90. w Rosji kryminał się nie rozwijał. Zastój ten został przerwany dopiero przez autorki kobiece. Zaczęły one wprowadzać w tok narracji krytykę rzeczy-

⁴ Zob. źródło elektroniczne: http://www.culture.pl/baza-literatura-pelna-tresc/-/eo_event_asset_publisher/eAN5/content/joanna-chmielewska (12.11.2013).

⁵ Zob. źródło elektroniczne: <http://http://www.youtube.com/watch?v=hJmMcFC1j7w> (12.11.2013).

⁶ J. Andrusienko, *Joanna Chmielewska: „Więcej, niż miłość”*, [w:] źródło elektroniczne: http://polish.ruvr.ru/2013_10_09/Joanna-Chmielewska-Wiecej-niz-milosc/ (12.11.2013).

⁷ Ibidem.

wistości oraz to, co wychodziło daleko poza poważne, a nieraz przepelnione opisami rozlewu krwi, typowo męskie narracje – humor. Zabieg, znany z powieści Chmielewskiej, szczególnie przyjął się na gruncie rosyjskim za sprawą potrzeb społecznych. Był odskocznią od ponurej rzeczywistości, oddechem pełnym ulgi w ciężkich czasach⁸.

Sama Polakowa zdobyła w rodzinnym kraju ogromną popularność. Napisała około 40 powieści, z których kilka również sfilmowano. Twórczość Polakowej można przyporządkować do trzech kategorii, dzięki czemu odmienne gusta czytelników wielbicieli literatury kryminalnej zawsze znajdą część jej twórczości dla siebie. Pierwsza grupa powieści zorientowanych wokół postaci Olgi Riazancewej zaspokaja gusta wielbicieli nurtu czarnego, amerykańskiego kryminału, charakteryzującego się fragmentami mrocznymi i brutalnymi. Poszukujący narracji nieco łagodniejszej mogą z kolei sięgnąć do przygód dziennikarki Żeni i jej przyjaciółki Anfisy. Trzecia grupa twórczości natomiast nie posiada bohatera przewodniego.

W swoich powieściach, skupiających się na śledztwach Riazancewej, Polakowa śmiało krytykuje otaczającą rzeczywistość, w centrum kryminalnych zdarzeń umieszczając skorumpowanego polityka, trzymającego władzę nad całym miastem, którego autorka jednak nie wymienia z nazwy. Unikanie określenia miejsca zdarzeń sprawia, że cały cykl zyskuje na uniwersalizmie. Pisarka opisuje otaczającą ją rzeczywistość jako „bagnó” i „kłębowisko zmij”. Świat w jej powieściach jest pozbawiony moralności, a władza podlega nieustającym grom pomiędzy politykami i mafijnymi bossami. Uczestnicy tych rozgrywek gotowi są na wszystko, aby tylko zdobyć wpływy i pieniądze. W tym ponurym świecie zostają zachwiane wszelkie reguły – największe zagrożenie stanowią bliscy przyjaciele, od zaciekłych wrogów natomiast można otrzymać niespodziewaną pomoc. Polakowa wnikliwie opisuje chaos wartości, zaburzenia porządku, stanowiące codzienność współczesnej Rosji.

Sama Olga jest zmuszona do zaadaptowania się w nieprzyjaznym środowisku. Stanowi kobiecie wcielenie Chandlerowskiego bohatera – jest kobietą piękną, lecz daleką od ideału. Jej życie stanowi pasmo traum, nadużywa alkoholu, podobnie jak Marlow jest złośliwa, ironiczna i lubuje się w czarnym humorze⁹. Jest osobą niezwykle dumną – nawet podczas tortur zacięcie potrafi kpić ze swojego oprawcy¹⁰. Riazancewa łamie również stereotypy i mimo pozoru gadatliwej blondyneczki, błyszczy inteligencją i umiejętnością radzenia sobie z najbardziej zawiłymi łami-

⁸ Ibidem.

⁹ O *kryminalach* Tatiany Polakowej, [w:] źródło elektroniczne: <http://www.portalkryminalny.pl/content/view/935/44/> (12.11.2013).

¹⁰ T. Polakowa, *Wszystko w czekoladzie*, przeł. E. Skórska, Warszawa 2007.

główkami. Bohaterka Polakowej jest postacią skomplikowaną i pełną sprzeczności. Jednocześnie poddaje się wszechobecnej tendencji do łamania kodeksu moralnego i jest w stanie zdobyć się na najwyższą szlachetność, ryzykując życie w obronie innych¹¹.

Pisarka odsłania również przed czytelnikami problemy przemocy wobec kobiet oraz przejawy ich dyskryminacji. Jej bohaterka musi dostosowywać się do seksistowskich wymogów zwierzchnika i znosić jego potrzebę dominacji. Opresja, której jest poddawana każdego dnia, nie sprawia jednak, że staje się bezbronną ofiarą, lecz czynnie przeciwstawia się niesprawiedliwości. Ceni sobie niezależność i nie pozwala na to, by własne uczucia zaciemniały jej obraz rzeczywistości. Bardzo się stara, by jej kontakty z mężczyznami były pozbawione romantycznego podtekstu, a od męskiego wsparcia o wiele bardziej ceni towarzystwo swego jamnika.

Polakowa w swojej prozie łączy klasyczny czarny kryminał z humorem inspirowanym twórczością uwielbianej w Rosji Chmielewskiej. Dokonała zgrabnego połączenia bezkompromisowej, uważanej za męską, narracji z pierwiastkiem kobiecym. Nie da się ukryć, że jej powieści znacznie różnią się od humorystycznych kryminałów polskiej pisarki, a ładunek ironii jest zupełnie inny, warto jednak poświęcić uwagę wyróżniającej się na tle współczesnego kryminału twórczości Rosjanki¹².

Kolejną autorką grawitującą w stronę humorystycznego stylu Joanny Chmielewskiej jest Daria Doncowa. Pod względem lekkości narracji jest jej dużo bliżej w stronę polskiej autorki niż Polakowej¹³. Doncowa pisze powieści skupione na humorystycznej warstwie śledztwa, a przede wszystkim na wydarzeniach rozgrywających się wokół niego. Nawet zbrodnie, nieraz krwawe, wydają się czymś w gruncie rzeczy nieszkodliwym, a wszystkie perypetie jej bohaterek dobrze się kończą¹⁴. Podobnie jak Polakowa, pisarka chce być dla czytelników odskocznią od ponurej rzeczywistości, jednak w przeciwieństwie do rodaczki, robi to w sposób znacznie łagodniejszy. W wywiadzie dla portalu *Zbrodnia w bibliotece*, mówi:

Piszę bajki dla dorosłych. W moich książkach wszystko dobrze się kończy. Nawet jeśli zakończenie zapowiada się niewesoło – ktoś został zabity, kogoś za to ukarano, czytelnik nie odnosi wrażenia, że sprawy kiepsko stoją. I to jest najważniejsze [...] Nie darmo nazywają mnie „tabletką na depresję” – kłamię jak najęta w swoich książkach, ale to kłamstwo niesie ratunek odbiorcom powieści. Staram się, aby życie codzienne mojego czytelnika tak mu nie ciążyło, faszeruję go optymizmem¹⁵.

¹¹ Ibidem.

¹² *O kryminatach Tatiany Polakowej...*, op. cit.

¹³ W. Portnikow, *Proste opowieści o zwyczajnych mordercach*, przeł. J. Malczyk, „Polityka” 2004, nr 6 (2438), s. 64–65.

¹⁴ B. Darska, *Śledztwo i płęć. O bohaterkach powieści kryminalnych*, t. II, Olsztyn 2011, s. 195–209.

¹⁵ D. Doncowa, *Piszę bajki dla dorosłych*, rozm. przepr. A. Stronka, [w:] źródło elektroniczne: <http://zbrodniawbibliotece.pl/pogawedki/895.piszebajkidladoroslych/> (12.11.2013).

Mimo lekkości narracji, u pisarki dostrzec można wnikliwe komentarze na temat współczesnego społeczeństwa rosyjskiego, a także nieumiejętnych prób odnalezienia się jej rodaków w zmienionym ustroju. W interesujący sposób opisuje przede wszystkim codzienność i relacje rodzinne¹⁶.

Twórczość Doncowej jest niezwykle obszerna i można ją podzielić na serie skupione na sześciu bohaterach, z których aż piątkę stanowią kobiety¹⁷. Pierwsza z nich to Daria Wasilewa, wykazująca silne podobieństwo do samej autorki. Dasza angażuje się w śledztwa z powodów osobistych i mniej ją interesuje osoba mordercy niż pomoc przyjaciółom. Inną przyczyną wplątywania się w prywatne śledztwo jest natomiast cecha uważana za typowo kobiecą: ciekawość często sięgająca wścibstwa. Bohaterka Doncowej jest ponadto kobietą wykształconą i doświadczoną życiem – aż czterokrotną rozwódką¹⁸. Drugą popularną postacią, wokół której rozgrywa się akcja powieści jest Eufrozyna „Eulampia” Romanowa. W jej przypadku czytelnicy mogą prześledzić dogłębną metamorfozę bohaterki, która z przewrażliwionej, znudzonej życiem damy staje się aktywną detektywką. W tej serii Doncowa skupia się przede wszystkim na powtórnej socjalizacji Lampy, jak nazywają bohaterkę przyjaciół. Tok śledztwa prowadzony przez Romanową jest intuicyjny i niezbyt sprawny, a całą swoją wiedzę w tym obszarze bohaterka czerpie z powieści kryminalnych, czytanych niezwykle zachłannie. Nieocenioną pomocą zawsze okazuje się zaprzyjaźniony policjant, Władimir Kostin, który wielokrotnie był zmuszony do ratowania Eulampii z opresji.

Trzecią z detektywek Doncowej jest Wiola Tarakanowa, lektorka języka niemieckiego, tropem zbrodni podążająca w czasie wolnym od pracy. W powieściach pisarki pojawiają się także Tatjana Siergiejewna¹⁹ oraz Stepanida Kozlov. Wszystkie bohaterki to kobiety wykształcone, wyemancypowane i odważne. Ważną rolę w toku śledztwa pełnią ich specyficzne cechy osobowości. Kierują się w dużej mierze intuicją i emocjami, które nie raz wpędzały je w poważne kłopoty. Zawsze jednak finalnie wychodzą z opresji cało, o co niezwykle dba lubująca się w szczęśliwych zakończeniach pisarka.

Choć wyżej opisana twórczość pisarska z powodzeniem wyszła poza granice Rosji, należy przyznać, że prawdziwą ozdobą rosyjskiej literatury kryminalnej jest twórczość Aleksandry Maryniny, której książki przetłumaczono już na kilkanaście języków. Powieści Carycy kryminału

¹⁶ B. Darska, op. cit.

¹⁷ S. Chosiński, *Bildungsroman dla gospodyń domowych*, [w:] źródło elektroniczne: <http://esensja.stopklatka.pl/magazyn/2009/06/iso/07,48.html> (12.11.2013).

¹⁸ B. Darska, op. cit.

¹⁹ J. Andrusienko, *Joanna Chmielewska: „Więcej, niż miłość”*, op. cit.

są inteligentne, wciągające i przemyślane. Główna bohaterka – Anastazja Kamieńska, jest wspaniałym przykładem postaci detektywki z typowych feministycznych kryminałów. Marinina często przytacza jej rozmyślania na temat niesprawiedliwości związanej z dyskryminacją, opisuje jej trudności z uzyskaniem szacunku kolegów po fachu i mężczyzn w ogóle, rozdrażnienie spowodowane tym, że nigdy nie jest od początku traktowana poważnie. Wszystkie te myśli i odczucia są jak najbardziej uzasadnione – Nastia jest bowiem niebywale inteligentną i uzdolnioną analityczką, a jej wnioski i przemyślenia nie raz ratowały najbardziej zawile śledztwa. Postać łamie również wiele funkcjonujących powszechnie stereotypów: jej sztandarową cechą jest to, że nie myśli emocjonalnie, nawet w obliczu perspektywy obiecującego romansu wszystko szczegółowo analizuje i nie daje się zwieść atrakcyjnemu mężczyźnie. Właśnie te analizy są jednymi z najbardziej interesujących części książek. Kamieńska jest kobietą niesłychanie dumną, pewną siebie, niezależną i nie dającą sobą pomiatać – stanowi niemalże idealną bohaterkę wykreowaną w konwencji feministycznej.

W swych powieściach, wzorem amerykańskich prekursorów kryminałów feministycznych, Marinina przedstawia obraz kobiety z jej wadami i zaletami. Odkrywa przed czytelnikami nie tylko geniusz umysłu, ale i słabości fizyczne głównej bohaterki. Policjantka wstydzi się ich, nie chce ich okazywać i, unosząc się dumą, nie prosi o pomoc, za wszelką cenę chce być samowystarczalna, żeby nikt nigdy nie mógł wypomnieć jej słabości. Także afery przedstawione w jej powieściach są interesujące i, jak przystało na kryminał feministyczny, często dotyczą zbrodni na tle seksualnym²⁰.

W kryminałach Marininy, można znaleźć również kronikę codziennego życia w Moskwie. Autorka opisuje, jak zmienia się rzeczywistość w stolicy Rosji, przedstawia czytelnikom wnikliwie naszkicowany portret miasta i jego mieszkańców. Bohaterowie jej powieści są emblematami wszystkich warstw społecznych współczesnej Rosji, a szczegółowa Analiza ich motywacji pozwala na dokonanie przemyślanej oceny ich postaw. Kwestia ta jest warta podkreślenia, ponieważ w powieściach Marininy, nic nie jest czarno-białe, autorka podkreśla rolę uwarunkowań społeczno-politycznych²¹.

Do mistrzyń rosyjskiego kryminału należą także Polina Daszkowa, skupiająca się w swych utworach na warstwie psychologicznej, społecznej, a także politycznej oraz Victoria Płatowa – opisująca zagrożenie ze strony mozaiki narodowościowej we współczesnej Rosji. Warto

²⁰ A. Marinina, *Gra na cudzym boisku*, przeł. E. Rojewska-Olejarczuk, Warszawa 2007.

²¹ B. Darska, op. cit.

wspomnieć również o Julii Łatyninej, która intrygę kryminalną łączy z gatunkiem fantasy, a także Galinie Kulikowej i Marinie Barbyszewej²².

W literaturze kryminalnej, choć nie jest ona wyjątkiem, można zauważyć interesującą tendencję. Im bardziej kraj, w którym tworzy dany autor lub autorka jest znany z konserwatywnych poglądów, tym częściej pojawiają się w utworach silne i niezależne postaci *femme fatale*. Pojawiały się one już w wiktoriańskiej Anglii, w której pozycja kobiety była niezwykle słaba, pojawiają się też w kryminałach rosyjskich, ukraińskich czy bułgarskich. Istnieje potrzeba kreowania bohaterek, które będą walczyć z rzeczywistością, będą odpowiedzią na dyskryminację i uprzedzenia. W tym przypadku powieść kryminalna staje się czymś w rodzaju głosu społeczeństwa, który może nawoływać do refleksji, a nawet zmiany istniejącego stanu rzeczy.

Bernadetta Darska w swojej dwutomowej książce *Śledztwo i płeć* zauważa, że płeć zarówno autorki, jak i postaci, determinuje konstruowanie literackiego bohatera. Charakteryzuje je wyraźne nagromadzenie ludzkich cech – są prawdziwymi kobietami, które muszą borykać się z osobistymi problemami, lękami, bezradnością i zwykłą codziennością. Nie przeszkadza im to jednak w osiągnięciu doskonałości w zawodzie przez lata zdominowanym przez mężczyzn. Darska w swej książce udowadnia, że wprowadzenie pierwszoplanowej postaci kobiecej w powieściach kryminalnych często bywa podstawą do prowadzenia refleksji na temat kondycji współczesnego społeczeństwa. Jednak detektywki to nie tylko pretekst do ukazania nowego miejsca kobiety w świecie, to również wspaniałe kreacje, które urzekają czytelników ze wszystkich kontynentów i zachęcają do coraz częstszego sięgania po literaturę²³.

Rosyjskie twórczynie powieści kryminalnych to znakomite w swoim fachu przedstawicielki współczesnej prozy kobiecej, ukrytej pod płaszczem jednego z najbardziej poczytnych gatunków literackich. Kreują one nie tylko niezwykle interesujące postaci kobiece, ale również przedstawiają wiarygodny obraz współczesnego społeczeństwa i rosyjskiej rzeczywistości. Dzięki nim czytelnicy nie tylko mogą podziwiać znakomity warsztat pisarski, ale również zapoznać się z fascynującym świadectwem antropologicznym²⁴, które na kartach swych książek dają Caryce kryminału.

²² M. Grabowski, *Kryminalne hity piszą dziś cyrylicą kobiety*, [w:] źródło elektroniczne: <http://www.polskatimes.pl/artukul/209868,kryminalne-hity-pisza-dzis-cyrylica-kobiety,1,id,t,sa.html> (12.11.2013).

²³ B. Darska, op. cit.

²⁴ Za tytułem opracowania autorstwa M. Czubaja, *Etnolog w Mieście Grzechu. Powieść kryminalna jako świadectwo antropologiczne*, Gdańsk 2010.